नरहरि आचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तहको द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
दीपकप्रसाद भट्टराई
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाण्डौ

२०६४

शोधनिर्देशक
डा. कुमारबहादुर जोशी
प्राध्यापक

नरहरि आचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तहको द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
दीपकप्रसाद भट्टराई
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाण्डौ

२०६४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्यापसका छात्र दीपकप्रसाद भट्टराईले त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.) नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नुभएको **नरहरि आचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका निमित्त स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधमूल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम		हस्ताक्षर
१.	प्रा. घनश्याम उपाध्याय कँडेल	(विभागीय प्रमुख)	....
२.	प्रा. डा. कुमारबहादुर जोशी	(शोधनिर्देशक)	....
३.	प्रा. डा. गोविन्दराज भट्टराई	(वाह्य परीक्षक)	....

मिति : २०६४/०२/३०/ गते

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका शोधार्थी दीपकप्रसाद भट्टराईले **नरहरि आचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा परिश्रमपूर्वक तयार गर्नुभएको छ । म यहाँको शोधकार्यसँग सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति सिफारिस गर्दछु ।

....

प्रा.डा. कुमारबहादुर जोशी

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

काठमाण्डौ

मिति : २०६४/०२/३०/ गते

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तहको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ तयार पारेको हुँ । यसको लेखन प्रा. डा. कुमारबहादुर जोशीको कुशल निर्देशनमा सम्पन्न भएको हो । उहाँले यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका समस्याहरूको निराकरणार्थ अत्यन्त संवेदनशील भई अघि बढ्न उत्प्रेरित गर्नाका साथै विविध व्यावहारिक कार्यहरूलाई थाती राखी समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव प्रकट गर्न चाहन्छु ।

शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी अमूल्य सुझाव प्रदान गर्नुहुने तत्कालीन विभागीय प्रमुख प्रा. डा. दयाराम श्रेष्ठ तथा हरक्षण उत्साह दिँदै शोधपत्र स्वीकृत गर्नुहुने वर्तमान विभागीय प्रमुख प्रा. घनश्याम उपाध्याय कँडेलप्रति म कृतज्ञ छु । समय, सल्लाह एवम् आवश्यक सामग्रीको पहिचानका निमित्त मद्दत गर्दै यथाशक्य सामग्री उपलब्ध गराउनुहुने श्रद्धेय समालोचक एवम् राजनीतिक विश्लेषक नरहरि आचार्यप्रति तथा प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयप्रति म आभार प्रकट गर्दछु ।

व्यावहारिक तथा आर्थिक समस्यासँग संघर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र समय खर्च गरेर मेरो अध्ययनलाई आजको अवस्थामा ल्याई पुऱ्याउने पूज्य पिता तिलकप्रसाद भट्टराई र माता उर्मिला भट्टराईप्रति म आजीवन ऋणी छु । अध्ययनार्थ सधैं सत्प्रेरणा जगाउने आदरणीय दिदी, भिनाजु तथा दाजु सीता-बलराम कोइराला र प्रकाश भट्टराईप्रति म कृतज्ञ छु । विविध क्षेत्रमा सक्रिय भई हरपल सहयोग पुऱ्याउने अर्धाङ्गिनी आस्मालाई साधुवाद छ । यसका साथै यो शोधपत्र तयार पार्दा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष रूपमा विभिन्न किसिमका सहयोग पुऱ्याउने सहयोद्धा मित्र हरि भट्टराई तथा भाइ दुर्गा खनाल साथै साली मिनु पोखेलप्रति आभार प्रकट गर्दछु । शुद्धसँग टाइपसेटिङ गर्दै हरपल सल्लाह एवम् सुझावसमेत प्रकट गरिदिने अनन्य मित्र सतीश द्विवेदीलाई धन्यवाद टक्र्याउन चाहन्छु ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरसमक्ष पेश गर्दछु ।

मिति : २०६४/०२/३०/ गते

....

दीपकप्रसाद भट्टराई

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर

विषयसूची

स्वीकृतिपत्र
शोधनिर्देशकको मन्तव्य
कृतज्ञताज्ञापन
बिषयसूची
सङ्क्षिप्तीकृत सूची

		पृष्ठ संख्या
१.	**शोधपरिचय**	१
१.१	शोधशीर्षक	१
१.२	शोधविषयपरिचय	१
१.३	शोधकार्यको प्रयोजन	२
१.४	समस्याकथन	२
१.५	शोधकार्यका उद्देश्यहरू	३
१.६	पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.७	शोधकार्यको औचित्य	५
१.८	शोधकार्यको सीमाङ्कन	५
१.९	सामग्रीसङ्कलन	५
१.१०	सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि	६
१.११	शोधपत्रको रूपरेखा	६
२.	**नरहरि आचार्यको जीवनीको अध्ययन**	७
२.१	जन्म र जन्मस्थान	७
२.२	वंशपरम्परा	७
२.३	पारिवारिक पृष्ठभूमि	७
२.४	बाल्यकाल	८
२.५	शिक्षा	९
२.६	वैवाहिक सम्बन्ध एवम् सन्तान	१०
२.७	आर्थिक अवस्था	११
२.८	स्वभाव तथा रुचि	१२

२.९ आत्मनिर्भरता १३

२.९.१ प्राध्यापन गर्नुपूर्वको स्थिति १३

२.९.२ क्याम्पस तथा विश्वविद्यालयमा प्राध्यापन गर्दाको स्थिति १४

२.९.३ विश्वविद्यालयमा प्राध्यापन गरेपश्चात्को स्थिति १४

२.१० मानसिक सन्तोष-असन्तोष १५

२.११ देशविदेशभ्रमण १५

२.१२ पुरस्कार तथा मानसम्मान १६

२.१३ जीवनदर्शन एवम् धारणा १६

३. नरहरि आचार्यको व्यक्तित्वको अध्ययन १९

३.१ व्यक्तित्वनिर्माणका आधार १९

३.२ प्राध्यापक व्यक्तित्व १९

३.३ साहित्यिक व्यक्तित्व २०

३.३.१ कविव्यक्तित्व २०

३.३.२ जीवनीकार व्यक्तित्व २१

३.३.३ लेखरचनाकार व्यक्तित्व २२

३.३.४ समालोचक व्यक्तित्व २३

३.४ लेखक तथा सम्पादक व्यक्तित्व २४

३.५ अनुवादक व्यक्तित्व २५

३.६ राजनीतिक व्यक्तित्व २६

३.७ विविध व्यक्तित्व २७

४. नरहरि आचार्यको कृतित्वको अध्ययन विश्लेषण ३०

४.१ नरहरि आचार्यको लेखनयात्रा र चरणविभाजन ३०

४.१.१ लेखनयात्राको प्रारम्भ र चरणविभाजन ३०

४.१.१.१ पहिलो चरण ३१

४.१.१.२ दोस्रो चरण ३२

४.१.१.३ तेस्रो चरण ३४

४.१.१.४ चौथो चरण ३६

४.२ नरहरि आचार्यका कविताहरूको अध्ययन ३८
४.२.१ पुतली ३८
४.२.२ डाँफे ३९
४.२.३ कृषकसँग ४०
४.२.४ उनैको यादमा ४०
४.३ नरहरि आचार्यका जीवनीहरूको अध्ययन ४१
४.३.१ प्राध्यापक सोमनाथ पौडेल ४१
४.३.२ योगीन्द्र श्रीईश्वरानन्द (गलेश्वरबाबा) को संक्षिप्त जीवनी ४३
४.३.३ अहिताग्नि कविराज तीर्थराज आचार्य ४३
४.४ नरहरि आचार्यका समालोचनाहरूको अध्ययन ४४
४.४.१ नेपाली आख्यान साहित्यमा 'वीरचरित्र' पृष्ठभूमि र विवेचना ४५
४.४.१.१ विषयविश्लेषण ४५
४.४.१.२ निष्कर्ष ४८
४.४.२ लेखनाथीय काव्यसाधनाको क्रममा 'तरूणतपसी'को स्थान ४९
४.४.२.१ विषयविश्लेषण ४९
४.४.२.२ निष्कर्ष ५१
४.४.३ नेपाली साहित्यको माध्यमिक काल : ऐतिहासिक र सामाजिक पृष्ठभूमि ५२
४.४.३.१ परिचय ५२
४.४.३.२ कालविभाजन र साहित्य ५३
४.४.३.३ नेपाली साहित्यको कालविभाजन र माध्यमिक काल ५३
४.४.३.४ राजनैतिक-प्रशासनिक पृष्ठभूमि ५४
४.४.३.५ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि ५५
४.४.३.६ सामाजिक-साँस्कृतिक पृष्ठभूमि ५६
४.४.३.७ आर्थिक पृष्ठभूमि ५६
४.४.३.८ निष्कर्ष ५७

४.४.४ विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको 'सुम्निमा' उपन्यासले प्रस्तुत गरेको जीवनदर्शन ५८

४.४.४.१ विषयविश्लेषण ५८

४.४.४.२ निष्कर्ष ६१

४.४.५ 'तीन घुम्ती'की इन्द्रमायाको दोस्रो घुम्ती : केही प्रश्नहरू ६२

४.४.५.१ विषयविश्लेषण ६२

४.४.५.२ निष्कर्ष ६५

४.४.६ नेपाली साहित्यको सन्दर्भमा सृजना तथा आलोचनाको सन्दर्भबारे केही अवधारणा ६६

४.४.६.१ विषयविश्लेषण ६६

४.४.६.२ निष्कर्ष ६९

४.४.७ नेपाली साहित्यमा साहित्यिक आन्दोलनको परम्परामा तरलतावाद ७०

४.४.७.१ विषयपरिचय ७०

४.४.७.२ नेपाली साहित्यिक आन्दोलनको परम्परामा तरलतावाद ७१

४.४.७.३ तरलतावादको घोषणापत्र तथा व्याख्या एवम् विरोधाभाष ७१

४.४.७.४ निष्कर्ष ७३

४.४.८ नेपाली भाषामा अकरणनिर्धारण : समस्या र समाधान ७३

४.४.८.१ विषयपरिचय ७३

४.४.८.२ सामान्य पृष्ठभूमि ७४

४.४.८.३ पदकोटि र उपकोटिमा अकरणको प्रयोग तथा यसको स्वरूप ७६

४.४.८.४ एकल तथा युगल अकरण ७७

४.४.८.५ निष्कर्ष ७७

४.४.९ उत्साहका समालोचना र प्रगतिवादी दृष्टिकोण ७८

४.४.९.१ विषयपरिचय ७८

४.४.९.२ प्रगतिवाद तथा उत्साहका समालोचना ७८

४.४.९.३ निष्कर्ष ८२

४.४.१० बालसाहित्य र हाम्रो विद्यालयीय पाठ्यक्रम : सम्बन्धनका नयाँ सम्भावना ८२

४४.१०.१ विषयविश्लेषण ८२

४.४.१०.२ निष्कर्ष ८७

४.४.११ बालबालिकाका निम्ति बालसाहित्यको चयन : चुनौती र जिम्मेवारी ८८

४.४.११.१ विषयविश्लेषण ८८

४.४.११.२ निष्कर्ष ८९

४.४.१२ बालसाहित्यलेखन : विषय र माध्यमचयनको प्रश्न ९०

४.४.१२.१ विषयविश्लेषण ९०

४.४.१३ छन्दशास्त्रको ऐतिहासिक विकासक्रम र यसको औचित्य ९२

४.४.१३.१ विषयविश्लेषण ९२

४.४.१३.२ निष्कर्ष ९६

४.४.१४ भूपि शेरचनको 'मैनबत्तीको शिखा' कवितामा प्रयुक्त अलङ्कारको स्वरूपविश्लेषण ९६

४.४.१४.१ विषयपरिचय ९६

४.४.१४.२ अलङ्कार र अलङ्कार्यबीच सम्बन्ध तथा मैनबत्तीको शिखा १००

४.४.१४.३ अलङ्कारको आन्तरिक आधार र मैनबत्तीको शिखा १०१

४.४.१४.४ निष्कर्ष १०२

४.४.१५ कवि भानुभक्ताचार्यको जीवनचरित्र : पृष्ठभूमि र विवेचना १०२

४.४.१५.१ विषयविश्लेषण १०२

४.४.१५.२ निष्कर्ष १०५

४.४.१६ पण्डितराज सोमनाथ सिग्देल र उनको महाकाव्यसाधना १०६

४.४.१६.१ विषयपरिचय १०६

४.४.१६.२ सिग्देलको जीवनी तथा व्यक्तित्व १०६
४.४.१६.३ नेपाली वाङ्मयमा सिग्देलको योगदान १०७
४.४.१६.४ समालोचनाका क्षेत्रमा सिग्देलको योगदान १०७
४.४.१६.५ सिग्देलको कवितायात्रा र 'आदर्श राघव' महाकाव्य १०८
४.४.१६.६ आदर्श राघवले प्रस्तुत गरेको वैशिष्ट्य १०९
४.४.१६.७ निष्कर्ष ११०
४.५ नरहरि आचार्यका राजनीतिक कृतिहरूको अध्ययन ११०
४.५.१ आजका राष्ट्रिय मुद्दाहरू १११
४.५.२ नयाँ नेपालको प्रस्तावना ११३
४.५.३ नेपालको गैरसरकारी संस्था नीति : एक अध्ययन ११६
४.५.४ संविधानसभा ११७
४.५.५ राज्यको लोकतन्त्रीकरण १२०
४.५.६ नेपालको राजसंस्था १२२
४.५.७ कांग्रेसमा लोकतन्त्र १२६
५. उपसंहार १२९

सन्दर्भग्रन्थसूची १३२
क) पुस्तकहरूको सूची १३२
अ) आधार पुस्तकहरूको सूची १३२
आ) सन्दर्भ पुस्तकहरूको सूची १३२
ख) पत्रपत्रिकाहरूको सूची १३४
ग) शोधपत्रहरूको सूची १३५

सङ्क्षिप्तीकृत सूची

अप्र.	अप्रकाशित
इ.सं.	इस्वी सन्
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.वि.	त्रिभुवन विश्व विद्यालय
ने.क.पा.ए.मा.ले.	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी एकीकृत मार्क्सवादी-लेलिनवादी
पा.वि.के.	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
प्रा.	प्राध्यापक
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
सम्पा.	सम्पादक